

Türkiye ve Dünyada Uygur diasporası: Millî kimlik gelişimi ve diaspora bilincinin oluşumu

Günümüzde diaspora ifadesi, anavatanlarından bir ya da daha fazla misafir ülkeye göç edip, anavatan, dil, din ve kültür gibi unsurların temelini oluşturduğu kimliklerini korumayı başarmış topluluklar için yaygın olarak kullanılmaktadır. Uygur diasporası ifadesi de farklı dönemlerde anavatanları Doğu Türkistan'dan¹ (Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti) ayrılıp, Orta Asya Cumhuriyetleri gibi coğrafi ve kültürel olarak yakın bölgelerden, Türkiye, Suudi Arabistan, Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Amerika ve Kanada gibi ülkelere göç eden ve milli bilincini koruyan Uygurlar için kullanılmaktadır. Diğer diaspora toplulukları gibi, Uygur diasporasının sayısının da net olarak hesaplanması oldukça güçtür. Ancak farklı kaynaklara göre Uygur diaspora nüfusunun 500,000-600,000 civarında olduğu (dünyadaki toplam Uygur nüfusunun %5-6'sına tekabül etmektedir) vurgulanmaktadır. (Petersen 2006; Gladney 2009; Shichor 2010)

Akademik yaşama yönelmemde ve Uygur meselesine ilgi duymamda katkıları büyük olan sevgili babam İlhan Kuşçu'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu makale Uygur diaspora kimliğinin gelişimini ve Uygur diaspora faaliyetlerini 1960'lardan günümüze üç farklı dönemde tartışmayı amaçlamaktadır. İlk dönem, Uygurların Türkiye'ye göçünü takip eden 1960'lardan, 1990'ların başına kadar olan dönemdir. İkinci dönem, Türkiye'ye ilaveten farklı Avrupa ülkelerinde de yerleşmiş olan Uygurların 1990'lardan 2000'lere kadar olan

1- Uygur diaspora üyeleri büyük çoğunlukla anavatanlarını Doğu Türkistan ismi ile anarken, bölge resmi olarak Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak anılmaktadır. Bölgenin Çin hakimiyetine girmesi 1760 yılında Mançu Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönem sonrasında bölge halkları iki kez bağımsız devlet kurmuştur. Bunlardan ilki Kaşgar'da 1933 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti olup; ikincisi ise Gülce'de aynı adla 1944 yılında kurulmuştur. 1949 yılında Çin Komünist Partisi güçleri, milliyetçi Çin hükümeti güçlerini yenmiş ve bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir. 1955 yılında merkezi Çin hükümetince bölge Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak ilan edilmiştir.

Işık Kuşçu Bonnenfant*

* Dr. Bonnenfant, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

süre zarfında etkinliklerini ve diaspora kimliğinin dönüşümünü kapsar. Üçüncü dönemde ise 2000'lerden bu yana daha ulus-ötesi bir nitelik kazanan Uygur diasporası faaliyetleri incelenecektir.

Uygur diasporasının oluşumu ve ilk kuşak diaspora liderleri

1949 yılında Çin Komünist Partisi ordularının Doğu Türkistan'ı (Sincan) ele geçirmesi sonrası bir grup Uygur ve Kazak anavatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bir süre Pakistan ve Hindistan'da kalan bu Uygur ve Kazaklar 1952 yılında iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmişlerdir (Çakırer-Özservet, 2015). Wilkoszewski'ye göre Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) de seyahat başlangıcında göçmenlere yardımcı olmuştur. Türk hükümeti iskana açık arazilerin, Doğu Türkistan göçmenlerine dağıtım yoluyla barınma sorununu çözmüş ve göçmenlere Türk vatandaşlığı vermiştir. Wilkoszewski İstanbul ve Kayseri'de gerçekleştirdiği mülakatlarda, Uygurların Türkiye'deki ilk yıllarında temel masraflarının devlet tarafından karşılandığı, küçük işletmeler açabilmeleri için sermaye sağlandığı, sağlık ve eğitim hizmetleri ile Türkçe kurslarından yararlandıkları gibi bilgilere ulaşmıştır (Wilkoszewski 2010, 264-265).

Uygur diaspora faaliyetlerinin temelleşmesi, ilk göç dalgasının liderleri Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin önderliğinde Türkiye'de atılmıştır. Buğra ve Alptekin komünist rejim öncesi anavatanlarında liderlik pozisyonunda bulunmuşlar ve bu rollerini Türkiye'de de devam ettirmişlerdir. 1960'lardan, 1990'ların başına uzanan ilk dönem Uygur diaspora etkinlikleri genelde dernekleşme, kitap ve dergi yayını gibi diasporanın kullandığı geleneksel yöntemler çerçevesinde şekillenmiştir. Buğra ve Alptekin *Türkistan, Türkistan'ın Sesi* ve *Doğu Türkistan'ın Sesi* gibi dergilerin basımında önemli rol

oynamışlardır. İki lider diasporayı bir arada tutmak ve Uygur kültür ve milli kimliğini korumak amacıyla sayısız kitap yazmıştır.² Yayıncılık faaliyetlerinin yanı sıra, Buğra ve Alptekin diaspora dernekleri kurmak yoluyla, Türkiye'de Uygur diaspora faaliyetlerinin kurumsallaşmasına yardımcı olmuştur. Doğu Türkistan'dan beraber göç edilen Kazaklarla beraber 1960'da kurulan Doğu Türkistan Göçmenler Derneği ve 1978'de kurulan Doğu Türkistan Vakfı dernekleşme faaliyetlerinin ilk adımlarıdır.

Bu dönemde, Alptekin ve Buğra yazılarında ve diğer faaliyetlerinde Uygur kimliğini öne çıkarmıştır. İslam ve Türklüğü Uygur kimliğinin değişmez iki unsuru olarak vurgulamalarının bir nedeni de Uygur kimliğinin, Çin kimliğinden farkını ortaya koymaktır. Alptekin, Çin hükümeti politikaları nedeniyle, Uygur kimliğinin asimilasyon tehdidiyle karşı karşıya olduğunu ifade etmiştir (Alptekin 1967, 12; Taşçı 1985, 35; Alptekin 1976, 66; Alptekin 1979, 3-4) Alptekin ve Buğra anavatanlarının siyasi tarihini inşa etme yolunda da çok çaba sarf etmiştir. Bunun temel sebebi de Uygurların, Doğu Türkistan (Sincan) topraklarının asli unsurları olduğunu dile getirmek ve bu yolla anavatan üzerindeki iddialarını meşrulaştırmaktır. (Alptekin 1976, 80-88) (Komünizmin Doğu Türkistan'a Girişinin 40.Yılı Münasebetiyle İsa Yusuf Alptekin'le Yaptığımız Röportaj)

Aslında Doğu Türkistan tarihi oldukça

2- Bu kitaplardan bazıları: M.E. Buğra & İ.Y. Alptekin, *Doğu Türkistan Kızıl Muhtariyeti Reddeder*, (Ankara: Son Havadis Matbaası, 1955; M. E. Buğra, *Tibet ve Doğu Türkistan Hakkında Bilinmeyen Siyasi Konular*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959); İ.Y. Alptekin, *Büyük Türkistan Hakkında*, (İstanbul: Şehir Matbaası, 1967); İ.Y. Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, (İstanbul: Otağ Yayınları, 1976); İ.Y. Alptekin, *Doğu Türkistan'ın Hüür Dünyaya Çağrısı*, (İstanbul: Otağ Yayınları, 1976); İ.Y. Alptekin, *Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti* (İstanbul: Yeni Asya Araştırmalar Merkezi, 1979); İ.Y. Alptekin, *Unutulan Vatan: Doğu Türkistan* (İstanbul: Seha Neşriyat).

politize edilmiş bir konudur. Çinli ve Uygur tarihçiler arasında temel bir tartışma konusu olmasının nedeni, bu toprakların ezelden beri kime ait olduğu sorusunda düğümlenmektedir. Toprak ve nüfus ilişkisini vurgulayan her tarih yazımı gibi bu da oldukça tartışmalı bir tarihtir. Uygurlar, Tarım havzasında yaşayan yerel topluluk olduklarını ve Çin'in, "Xinjiang" (yeni sınır) kelimesinin manasından da anlaşılacağı üzere, buradaki hakimiyetinin ancak 18. Yüzyılda başladığını savunmaktadır. Gardner Bovingdon ve Nabijan Tursun'a göre geçmişin Uygurlar açısından bu şekilde analizi, Uygurlar için, Çin hakimiyeti tezlerine karşı geliştirdikleri, hayati öneme sahip bir meseledir (Tursun & Bovingdon 2004).

Resmi Çin tarih anlatımına göre ise, Uygurlar tarih boyunca Çin'de yaşayan etnik gruplar (*minzu*) ailesinin bir parçası olmuştur ve Sincan da antik dönemlerden beri Çin toprağı olagelmıştır. Uygurlar, etnik olarak Çinlilerden farklı olduklarını, tarih boyunca bu topraklarda kendi devletlerini kurduklarını ve ancak son 200 yıllık dönemde Çin'in hakimiyetine girdiklerini vurgularlar (Tursun & Bovingdon 2004, 28). Alptekin "Doğu Türkistan Tarihi" adlı eserinde çok detaylı bir siyasi tarih analizi yapmış ve bölgenin her daim Türk devletlerince yönetildiğini öne sürmüştür. Bu bölgenin tarih boyunca Türkler ve Çinliler arasında mücadele alanı olduğunu ancak Türklerin 18.yüzyıla kadar bölgeye hâkim olduklarını belirtmiştir (Alptekin 1976, 80-88; Kuşçu 2013, 73-94).

İlk dönem Uygur diasporasının Türkiye'deki faaliyetleri üzerinde birtakım kısıtlamalar bulunmaktadır. Türkiye hem diaspora topluluklarının anavatan rejimleriyle girdiği mücadelenin parçası olmak istememiş, hem de farklı diaspora kimliklerinin Türk ulusal kimliğinin gelişimini olumsuz etkileyeceği düşünülmüştür. Bu türlü kısıtlamalara rağmen, ortak Müslüman ve Türk kimliği, Türk kamuoyu nezdinde Uygur meselesini her daim canlı tutmuştur.

Alptekin ve Buğra liderliğindeki Uygur diasporası, bu ilk dönemde yukarıda tartışılan Türkiye'deki yayıncılık ve dernekleşme faaliyetlerinin yanı sıra uluslararası mecralarda da Uygur davasını savunmaya çalışmışlardır. Örneğin Alptekin bu amaçla Arap Ligi gibi uluslararası örgütleri ziyaret etmiş, 1955'te Bandung Konferansına, 1960 ve 1965 yıllarında toplanan Afro-Asya Konferanslarına ve 1964'te düzenlenen Dünya İslam Kongresine katılmıştır. Bu dönem Soğuk Savaş geriliminin şiddetle hissedildiği ve sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları bir döneme rastladığından, Alptekin uluslararası kamuoyuna seslenirken anti-komünist ve anti-emperyalist bir söylem benimsemiştir (Kuşçu 2013, 86). Ancak ne Türkiye ya da diğer İslam ülkelerince ne de uluslararası siyasetin diğer aktörlerince konu yeterince ilgi uyandırmamıştır. Bundan dolayı yaşadıkları hayal kırıklığını Alptekin ve Buğra sıklıkla ifade etmiştir (Kuşçu 2013, 88).

Uygur diaspora hareketinde yeni dönem: Ulus-ötesi bir yapıya doğru

Soğuk Savaşın sona erip, Sovyetler Birliği de dahil pek çok komünist rejimin iflasıyla başlayan dönem Uygur diaspora faaliyetlerinde de yeni bir evreyi simgelemektedir. 1965 yılında Mehmet Emin Buğra'nın, 1995 yılında ise İsa Yusuf Alptekin'in vefatlarıyla, Uygur diaspora hareketi ilk dönem liderlerini kaybetmiştir. Ancak buna rağmen 1990'larla beraber hem Türkiye'de hem de Avrupa'da Uygur diaspora faaliyetlerinin ivme kazandığını görüyoruz.

Bu dönemde Kayseri'de 1989 yılında kurulan Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği, 1994 yılında Ankara'da kurulan Doğu Türkistan Öğrenci Birliği gibi yeni derneklerin faaliyete geçtiğine tanık oluyoruz. Özellikle Doğu Türkistan Öğrenci Birliği Alptekin ve Buğra'nın vefatından sonra Uygur diaspora hareketine yeni bir soluk ka-

zandırmıştır. Dernek büyük ölçüde 1985'de Pekin'de ortaya çıkan Uygur öğrenci hareketi üyelerinden oluşmuştur. Bu öğrencilerin bir çoğu daha sonra eğitim için Türkiye'ye gitmiştir. 1995 yılında farklı ülkelerden Uygur diaspora üyelerinin katılımıyla Kazakistan, Almatı'da Dünya Uygur Gençlik Kongresini organize eden yine bu dernektir. İlk kurultay sonrasında, Kırgızistan'da ikinci bir toplantı düzenlenmek istenmiş ancak Çin'in baskısı nedeniyle 1996 yılında Gençlik Kongresinin ikincisi Münih'te gerçekleşebilmiştir (Emet 2009, 108-109).

İkinci dönemde Uygur diaspora hareketinin gelişimi açısından yaşanan bir başka önemli gelişme, 1992 yılında İstanbul'da ilk Doğu Türkistan Milli Kurultayı'nın toplanmasıdır. Kurultaya yine farklı ülkelerden Uygur diasporası üyeleri katılmıştır. 1998 yılında İstanbul'da Doğu Türkistan Milli Merkezi kurulurken, 1999 yılında Münih'te İkinci Milli Kurultay toplanmıştır (Shichor 2003, 292-294). Uygur diasporası bu dönemde Münih'te Erkin Alptekin (İ.Y. Alptekin'in oğlu), Enver Can, Asgar Can ve Ömer Kanat gibi diaspora üyelerinin girişimleriyle kurulan Doğu Türkistan Birliği ile Avrupa'da da örgütlenmeye başlamıştır (Mülakat1 2013).

Görüldüğü üzere Uygur diaspora faaliyetlerinin merkezi 1990'lar itibariyle Avrupa'ya kaymaya başlamıştır. Bunun nedenlerinden birincisi daha önce merkezi konumda olan Türkiye'nin Çin hükümeti baskısıyla diaspora hareketliliğini sınırlandırıcı önlemleri olmuştur (Emet 2009, 59). İkincisi, 1990'ların ortalarından itibaren Almanya, Hollanda, Belçika, Norveç ve İsveç gibi Avrupa ülkelerinde Uygur diaspora varlığı artmaya başlamış ve bu daha sonra gelen grupların da Avrupa'yı tercihinde rol oynamıştır.

Avrupa'da etkinliği artan Uygur diasporasının söylemlerinde Türklük ve Müslümanlık vurgusundan ziyade, insan hakları ihlalleri vurgusu öne çıkmıştır. Bunda Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı ülkelerin insan

hakları konusunu daha ön plana alması ile beraber Çin'in Açık Kapı Politikası sonrası dış dünyanın eleştirilerine daha açık hale gelmesi de rol oynamıştır. Bundan dolayı 1990'lar itibariyle Uygur diasporası da hak temelli bir söylem benimsemeye başlamıştır.

2000'lerin başından itibaren Uygur diaspora hareketi ABD de dahil dünyanın farklı ülkelerine taşınmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan fazla sayıda dernek Uygur diaspora hareketinde, liderlik ve koordinasyon sorununu beraberinde getirmiştir. İsa Yusuf Alptekin'in 1995'te vefatı sonrasında Avrupa'da yaşayan oğlu Erkin Alptekin, Uygur diasporası arasındaki birliği ve koordinasyonu sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. 2004 yılında Münih'te yapılan kapsamlı bir toplantı sonrası, Doğu Türkistan Ulusal Kongresi ve Dünya Uygur Gençlik Kurultayı birleşmiş ve Uygur meselesinde halen oldukça aktif bir rol üstlenen Dünya Uygur Kongresi'ni (DUK) kurmuştur. DUK dünyanın farklı ülkelerindeki diaspora derneklerini altında toplayan şemsiye bir yapı görevi görmektedir. Erkin Alptekin bu yapının ilk başkanı olarak seçilmiş, 2006 yılında ise Erkin Alptekin'in de teşvikiyle Çin'de hapisten çıkan Rabia Kadir başkanlık rolünü üstlenmiştir. 2017'den bu yana ise bu görevi Dolkun İsa sürdürmektedir (Mülakat1 2013).

2000'ler itibariyle Uygur diaspora hareketinin DUK yoluyla ulus-ötesi düzeyde daha kurumsal bir yapıya kavuşmasının yanı sıra, farklı ülkelerde kurulan diaspora derneklerinin sayısı da artış göstermiştir. 2005 yılında İstanbul'da kurulan Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği daha çok eğitim alanında faaliyet göstermektedir. DUK çatısı altında bulunmayan dernek daha muhafazakâr bir dünya görüşüne sahip olduğunu ifade etmiştir (Mülakat2 2013). Satuk Buğra Han Bilim ve Eğitim Vakfı ise 2012 yılında İstanbul'da kurulan, eğitim odaklı bir başka vakıftır. Yazarın dernek yetkilileriyle mülakatı esnasında geçmişte Doğu Türkistan Vakfı gibi oluşumların siyaset, kültür ve eği-

tim alanlarının tümünde faaliyet gösterdiğini ancak günümüzde bu alanların her birine ayrı yoğunlaşan kurumlara doğan ihtiyacın altı çizilmiştir (Mülakat3 2013).

Bu dönemde Uygur diasporasının örgütlenme çabaları Türkiye gibi başka ülkelerde de yaşanmıştır. Vaşington'da 1998 yılında kurulan Uygur Amerikan Derneği (Uyghur American Association) amaçlarını "Uygur kültürünün korunmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak ve Uygur halkının kendi siyasi geleceğine karar verebilmesi konusunda barışçıl ve demokratik yolları kullanmasını desteklemek" olarak tanımlamaktadır (Uygur Amerikan Derneği Websitesi 2020). Bu dernek çatısı altında çalışan Uygur İnsan Hakları Projesi (*Uyghur Human Rights Project*) Sincan'da yaşanan insan hakları ihlallerine ilişkin düzenli raporlar hazırlamaktadır (Uygur İnsan Hakları Projesi Websitesi 2020).

Uygur diasporasının üçüncü dönem hareketliliğine önemli katkıda bulunan teknolojik bir gelişme internetin kullanımı olmuştur. Daha önceki diaspora kuşağı, Uygur meselesini duyurmak için, dergi ve kitap basımı gibi geleneksel yöntemlerden yararlanırken yeni dönemde diaspora üyeleri internet aracılığıyla çok daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. İnternet, diasporanın kendi içinde iletişimini sağlamakta da önemli bir araç olmuştur. Aslında bu yalnızca Uygur diasporasına özgü bir durum değildir, Victoria Bernal'e göre "internet diaspora üyelerinin tarih, kültür, demokrasi ve kimlik gibi konularda anlatılar oluşturup, tartıştığı ulus-ötesi bir mekandır" (Bernal 2006, 162). Uygur diaspora üyeleri de son yıllarda interneti artan şekilde hem daha kalabalık bir kitleye ulaşmak için hem de kendi üyeleri arasında birlik ve katılımı arttırmak amacıyla kullanmaktadır (Kuşçu 2014, 150).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan) yaşanan son dönem gelişmeleri ve Uygur diasporasının insan hakları temelli faaliyetleri

1991 sonrası dönemde temelde Çin'in artan baskıcı politikaları ve Uygurların Orta Asya'da yaşayan akraba topluluklarının bağımsızlıklarına özenmeleri gibi sebepler sonucunda, bölgede huzursuzluklar artmış ve bir dizi ayaklanma yaşanmıştır. Bunlardan en ciddileri 1990 yılında Baren, 1995 yılında Hotan ve 1997 yılında Gülce'de yaşanmıştır. Tüm bu ayaklanmalara Pekin'in cevabı sert olmuştur ve Uygurlar üzerinde hükümetin baskı ve gözetimi artmıştır. (Gladney 2009, 2; Kellner 2002). Çin tam da bu siyasetin Uygurlar arasında ayaklanmalara yol açtığı tezi reddetmekte ve tüm bunların dış güçlerin dahli ile planlı bir şekilde organize edildiğini öne sürmektedir. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası dönemde, Çin konuya terörizm ve ayrılıkçılık teziyle yaklaşmıştır. (Davis 2008, 3). Dilmurat Mahmut, bu dönemde küresel düzeyde İslam'ın şiddet ve terörizmle ilişkilendirilmesini müteakiben, Çin hükümetinin de söylemlerinde, daha önce Uygur ayrılıkçılığı olarak tanımladığı tehditten, ilk defa Uygur terörizm tehdidi olarak bahsetmeye başladığını ifade etmektedir. (Mahmut 2019, 27)

Çin hükümeti bölgenin temel sorunlarının sosyo-ekonomik olduğu saikiyle hareket edip, bölgenin ekonomik açıdan gelişmesine yönelik adımlar atmıştır. Kuşak ve Yol Projesi de, bölgeyi farklı altyapı projeleri ve petrol-doğal gaz sektörlerinin gelişimi yoluyla daha ön plana çıkarmaktadır. Hükümet ekonomik kalkınma yoluyla bölgedeki sorunların çözülmesini ve daha sıkı bir sosyal ve siyasi kontrolü hedeflemektedir (Clarke 2017). Ancak ekonomik kalkınmayla beraber etnik Çinlilerin bölgeye göçü de devlet eliyle teşvik edilmiş, bu durum ise ekonomik refahtan eşit derecede yararlanmadığını hisseden

Uygurlarda rahatsızlık uyandırmıştır (Byler 2018, 2).

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yakın dönemde yaşanan en ciddi olaylardan biri 5 Temmuz 2009 Urumçi olaylarıdır. Sincan Uygur Özerk Bölgesinin başkenti olan Urumçi'de yaşanan olaylar 200'e yakın insanın ölümüne ve yüzlercesinin de yaralanmasına ve sonraki dönemde tutuklanma ve hapsine neden olmuştur. Dünya Uygur Kongresi (DUK), saldırılarda hayatını yitiren ve yaralanan kişilerin büyük çoğunluğunun Uygur olduğunu iddia etmektedir. DUK'a göre barışçıl başlayan protesto gösterileri, polisin ve etnik Çinlilerin müdahalesi sonucu kanlı bir biçimde sona ermiştir (Mülakat1 2013).

Urumçi olayları Çin'in Guandong Eyaleti'nde, Uygur ve Çinli fabrika işçileri arasında başlamıştır. Uygurların Çinli kızlara tacizde bulunduğu söylentisiyle başlayan olaylar, iki Uygur Türkünün ölümüyle sonuçlanmıştır. Olaya ilişkin görüntülerin internete sızması ile başkent Urumçi'de 5 Temmuz gösterileri başlamıştır (Milward 2009). Urumçi'de yaşayan Uygurlar ve Çinliler arasında gelişen şiddet eylemleri iki gün boyunca sürmüş ve hükümet güvenlik güçlerinin el koyması ile son bulmuştur. Pekin, olayların o dönemdeki Uygur diaspora lideri Rabiya Kadir'i de içeren bir dizi dış mihrakın eliyle organize edildiğini öne sürmüştür (Clarke 2010, 213-214). Çin kültürel seçkinleri ise devletin azınlıklara ilişkin gevşek ve yumuşak siyaseti sonucunda, ülkede yaşayan etnik Çinlilerin azınlık muamelesi gördüğünü öne sürüp, azınlıklara verilen hakların azaltılması gerekliliğine dikkat çekmiştir (Sautman 2012, 11).

Uygur diasporası için 5 Temmuz olayları, Uygur meselesini ve bölgede yaşanan insan hakları ihlallerini dünyaya duyurma açısından bir fırsat olarak görülmüştür. 2009'dan bu yana her yıl bu olayı anmak için dünyanın farklı kentlerinde Uygur diaspora temsilcileri ve misafir ülke vatandaşları bir araya gelmektedir.

2013 yılında Pekin'de, 2014 yılında Urumçi ve Kunming şehirlerinde yaşanan terör olayları pek çok kişinin ölmesine ve yaralanmasına neden olmuştur. Çin hükümeti olaylardan radikal İslamcı Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni sorumlu tutmuştur ancak kimi uzmanlara göre bu terör saldırıları, tek ve iyi organize bir terör örgütünden ziyade yerel bazlı ve birbiriyle ilişkisiz grupların işidir. Türkistan İslam Partisi, 2014 Urumçi saldırılarını üstlenirken diğer saldırıları üstlenen bir örgüt olmamıştır (Julienne 2015; Clarke 2017).

Yaşanan terör saldırıları ve Çin Cumhurbaşkanlığı'na 2012 yılında Xi Jinping'in gelmesiyle beraber, merkezi hükümetin Sincan Uygur Özerk Bölgesine yönelik siyaseti büyük ölçüde güvenlik odaklı hale gelmiştir. Julienne, Rudolf ve Buckow'a göre bu durum bir kısır döngü doğurmuştur. Uygurlar arasında ayrılıkçı ve radikal İslami gurupların varlığına rağmen, Uygurların büyük çoğunluğu yalnızca dinlerini ve kültürlerini bağımsızca yaşamak arzusunda olan Müslümanlardır. Ancak Pekin'in bölgede güvenlik öncelikli politikalar takip etmesi ve bölge halkı üzerinde baskı ve gözetimini arttırması Uygurları Pekin'den soğutmuş ve etnik Çinlilere karşı olumsuz duygular beslemeye başlamıştır (Julienne 2015; Clarke 2017).

2016 yılında, daha önce Tibet Özerk Bölgesinde Komünist Parti sekreterliği görevinde bulunan Chen Quanguo'nun Sincan'a atanmasıyla, Çin'in bölgedeki güvenlikleştirme politikaları da artış göstermiştir (Mahmut 2019, 28). Özellikle son yıllarda merkezi hükümet, Sincan bölgesinde farklı sosyal ve siyasi kontrol unsurlarının kullanıldığı, teknoloji ile iç içe geçmiş sıkı bir gözetim sistemi kurmuştur. Bölgedeki güvenlik güçlerinin sayısı bir hayli artmış, elektronik gözetim sistemi, tüm araçlara GPS izleme sistemi takılması, yüz tanıma sistemlerinin yaygınlaşması, pasaport taleplerinde DNA örneği, ses kaydı ve "üç boyutlu imaj" gibi biometrik verilerin sunulmasının zorunlu kılınması gibi

bir dizi farklı uygulamayı yürürlüğe koymuştur (Clarke 2017; Uluslararası Af Örgütü 2017).

2017 yılı itibariyle, uluslararası kamuoyuna yansıyan, Sincan bölgesinde toplama kamplarının varlığı iddiası ilk önceleri Çin Hükümeti tarafından inkâr edilse de daha sonra uydu görüntülerinin medyaya yansması ve kamplarda kalmış insanların anlatıları sonrasında kabul edilmiştir. Uluslararası örgütlerin raporlarına göre bu kamplarda yaklaşık 1 milyon Uygur, Kazak ve diğer Müslüman etnik gruplar bulunmaktadır (Uluslararası Af Örgütü; BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi Raporu, 2018; BBC Haber 2018)

Çin hükümeti, kampları etnik azınlıkları topluma ve iş hayatına kazandırmak için eğitim verilen yerler olarak tanımlamaktadır. Darren Byler'a göre Çin hükümeti kampları kimi zaman "eğitim yoluyla dönüşüm merkezleri," kimi zaman "aşırılık karşıtı eğitim merkezleri," daha yakın dönemde, yoğun uluslararası eleştiriler karşısında ise "mesleki eğitim merkezleri" olarak tanımlamıştır (Byler 2018, 1-2). Zainab Reza bu tür kampların Çin Komünist rejimi için yeni olmadığını, 1955 yılında devrim karşıtlarını hedef alan "Emek yoluyla Yeniden Eğitim" kampanyası örneği ile sunmaktadır (Reza 2019, 491). Byler, hükümetin Sincan'daki Türk ve Müslüman toplulukları dönüştürme yolundaki politikalarının, bu gruplardaki kişilerin büyük çoğunluğunun potansiyel terörist, ayrılıkçı ve radikal gruplar olabileceği varsayımına dayandığını öne sürmektedir (Byler 2018, 2). Bu kişilere kamplarda Çince, vatanseverlik değerleri ve din karşıtı öğretiler üzerine eğitim verilmek suretiyle makbul vatandaşlara dönüşmeleri hedeflenmektedir. Reza'ya göre bu anlayışta İslam dini, yardımsever bir devlet desteğiyle arındırılabilir bir uyuşturucu bağımlılığı olarak değerlendirilmektedir (Reza 2019, 497).

Kampların Çin tarafından varlığının ka-

bulünden sonra, hem uluslararası sivil toplum örgütlerinden hem de başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası hükümetler arası kurumlardan tepkiler gelmiştir. 2018 yılında BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesinin hazırladığı raporda terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla mücadele kapsamında Uygurlara ve diğer Müslüman gruplara yapılan baskılardan söz edilmektedir. Raporda ayrıca Sincan Uygur Özerk Bölgesinin adeta büyük bir toplama kampı haline geldiği ve etnik ve dini kimlikleri nedeniyle bölge Müslümanlarına devlet düşmanı gibi yaklaşıldığı ifade edilmektedir (BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi Raporu 2018). BM İnsan Hakları Konseyinin 2019 yılındaki 44. oturum toplantısında, aralarında çoğunlukla Batılı ülkelerin olduğu 25 ülke temsilcisi Sincan'daki insan hakları ihlallerine ilişkin duydukları kaygıdan bahsedip, Çin'e bu ihlalleri ortadan kaldırması için çağrıda bulunmuştur (BM İnsan Hakları Konseyi 2019). 2019 yılının sonlarına doğru uluslararası medyaya sızan Çin resmi belgeleri de Sincan'da süregelen insan hakları ihlalleri iddialarını doğrulamıştır (Ramzey 2019).

Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Uygur Türklerinin bu türlü hak ihlallerini gündeme getirmeleri mümkün görünmektedir, dolayısıyla yine Uygur diasporası özellikle son birkaç yıldır bölgede yaşanan olayları, dünya kamuoyunun gündeminde tutmak için yoğun çaba sarf etmektedir. Dünya Uygur Kongresi (DUK) temsilcileri ve farklı ülkelerdeki Uygur diaspora dernekleri temsilcileri son dönemde Avrupa Parlamentosu, ABD Kongresi gibi kurumlar da dahil farklı mecralarda Uygur meselesini ve yaşanan hak ihlallerini anlatmak için yoğun bir faaliyet sürdürmektedir.

2018 yılı Nisan ayında Uygur meselesine dikkat çekmek için Avrupa Parlamentosu gibi önemli Avrupa Birliği kurumlarının bulunduğu Brüksel şehrinde, DUK ve Temsil Edilmeyen Milletler ve Halklar Organizas-

yonu (UNPO) tarafından geniş katılımlı bir protesto gösterisi düzenlenmiştir (UNPO 2018). Yine aynı yıl DUK Başkanı Dolkun İsa'nın da konuşmacı olarak katıldığı Avrupa Parlamentosu'nun İnsan Hakları alt komitesinin Sincan Uygur Özerk Bölgesi odaklı, Çin'de İnsan Hakları konulu oturumunda, İsa yaşanan ihlallerin boyutunun hayatı boyunca gördüğü, bölgede yaşanan ihlallerin en üst seviyesinde olduğunu ifade etmiştir (UNPO 2018). Yakın dönemde Dolkun İsa, Amerikan Temsilciler Meclisi alt komisyonlarının organize ettiği bir toplantıya da konuşmacı olarak katılmış ve süre gelen hak ihlalleriyle ilgili temsilciler meclisi üyelerini bilgilendirmiştir (Subcommittees Hold Joint Briefing on China's Oppression of Uyghur Population 2020)

Son yıllardaki Uygur diaspora aktivizminin sonuçlarının somut yansımaları da olmuştur. Örneğin ABD Kongresi Uygur İnsan Hakları Politikası Yasasını 28 Mayıs 2020 tarihinde kabul etmiştir. Yasa ABD hükümetine Müslümanlara zulüm eden Çin hükümet yetkililerine mali yaptırımlar uygulama ve vize yasakları koyma yetkisi vermektedir. (Turkel 2020) Avrupa Parlamentosu da 2019 yılı sonunda aldığı bir kararla, Avrupa Konseyi'ne benzer yaptırımların uygulanması konusunda tavsiyede bulunmuştur (European Parliament 2020).

Sonuç

Uygur diasporası yarım yüzyılı aşkın süredir farklı misafir ülkelerde Uygur meselesini anlatmaya ve uluslararası hükümetler ile kamuoyunun dikkatini bu meseleye çekerek, Çin üzerinde Müslüman azınlıklara karşı uyguladığı baskıcı politikalarından vazgeçmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Daha önce anavatanda da lider konumda olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin öncülüğünde, 1960'larda Türkiye'de kısıtlı imkanlarla başlayan hareket, günümüzde Avrupa ülkeleri, ABD ve Türkiye de dahil farklı ülkelerde daha kurumsal şekilde devam etmektedir. Küresel bazda insan hakları konusunun öneminin artması ve dijital iletişim imkanlarının yaygınlaşması sonrası, Uygur diasporası dünya kamuoyuna sesini daha rahatlıkla duyurabilir hale gelmiştir. Yine dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması sayesinde, Uygur meselesini anlatma ve Uygur milli bilincinin korunması sorumluluğu, sadece aktif rol üstlenen, az sayıda diaspora mensubu ile sınırlı kalmamış ve daha geniş diaspora kesimlerine yayılarak, daha katılımcı bir hal almıştır. Bugün geldiği noktada diasporanın, Uygur halkının kimliğini koruma ve Uygurlara yönelik hak ihlallerinin duyurulması noktasında başarılı olduğunu söylemek mümkündür. ■

Kaynaklar

- Çakırer-Özservet, Y. (2015). Zeytinburnu'da Doğu Türkistan Türklerinin Ulusötesi Bellek Eklemlenmesi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 59-80.
- Alptekin, İ. Y. (1967). *Büyük Türkistan Hakkında*. İstanbul: Şehir Matbaası .
- Alptekin, İ. Y. (1976). *Doğu Türkistan Davası*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Alptekin, İ. Y. (1979). *Doğu Türkistan'da Kızıl Çin Vahşeti*. İstanbul: Yeni Asya Araştırmalar Merkezi.
- Austin Ramzey, C. B. (2019, Kasım 16). Absolutely No Mercy': Leaked Files Expose How China Organized Mass Detentions of Muslims . *New York Times*.
- BBC Haber. (2018, Ağustos 31). *UN 'alarmed' by reports of China's mass detention of Uighurs*. Retrieved Ağustos 12, 2020, from BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-45364689>
- Bernal, V. (2006). Diaspora, Cyberspace and Political Imagination: the Eritrean Diaspora Online. *Global Networks*, 161-179.
- BM İnsan Hakları Konseyi. (2019, Temmuz 8). Retrieved Ağustos 12, 2020, from <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UN-DOC/GEN/G19/223/89/PDF/G1922389.pdf?OpenElement>

- BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi Raporu. (2018, Ağustos 13). Retrieved Ağustos 12, 2020, from UN Human Rights Office of the High Commissioner: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23452&LangID=E>
- Byler, D. (2018). Violent Paternalism: On the Banality of Uyghur Unfreedom. *The Asia-Pacific Journal*, 24(4).
- Clarke, M. (2010). China, Xinjiang and the Internationalisation of the Uyghur Issue. *Global Change, Peace and Security*, 22(2), 213-229.
- Clarke, M. (2017, Temmuz 20). *The Belt and Road Initiative and China's Xinjiang Dilemma: "Connectivity" Versus Control?*. Retrieved Ağustos 10, 2020, from The Central Asia-Caucasus Analyst: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13458-the-belt-and-road-initiative-and-china%E2%80%99s-xinjiang-dilemma-2%80%9Cconnectivity%E2%80%9D-versus-control?.html>
- Davis, E. V. (2008). Uyghur Muslim Ethnic Separatism in Xinjiang, China. *Asia-Pacific Center for Security Studies*.
- Emet, E. (2009). *5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- European Parliament. (2020, Aralık 17). *European Parliament resolution on the situation of the Uyghurs in China (China Cables)*. Retrieved Ağustos 23, 2020, from EU Parliament: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0246_EN.html
- Gladney, D. (2009). *Freedom Fighters or Terrorists? Exploring the Case of Uyghur People*. US Congress Committee on Foreign Affairs, Washington D.C.
- Kellner, T. (2002). *refworld*. Retrieved from refworld: www.refworld.org/docid/465e8a292.html
- Komünizmin Doğu Türkistan'a Girişinin 40.Yılı Münasebetiyle İsa Yusuf Alptekin'le Yaptığımız Röportaj. (n.d.). 23(6).
- Kuşçu, I. (2013). The Origins of Uyghur Long-Distance Nationalism: The First Generation Uyghur Diaspora in Turkey. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 8(16).
- Kuşçu, I. (2014). The Uyghur Diaspora in Cyberspace: Identity and Homeland Cause. *Bilgi: Journal of Social Sciences of the Turkish World*.
- Mülakat1. (2013, July). Doğu Türkistan Derneği-Münih. (I. Kuşçu-Bonnenfant, Interviewer)
- Mülakat2. (2013, Ocak). (I. Kuşçu-Bonnenfant, Interviewer)
- Mülakat3. (2013, Ocak). (I. Kuşçu-Bonnenfant, Interviewer)
- Mahmut, D. (2019). Controlling Religious Knowledge and Education for Countering Religious Extremism – Case study of the Uyghur Muslims in China. *Forum for International Research in Education*, 5(1), pp. 22-43.
- Marc Julienne, M. R. (2015, Mayıs 26). *The Diplomat*. Retrieved Ağustos 11, 2020, from <https://thediplomat.com/2015/05/the-terrorist-threat-in-china/>
- Milward, J. A. (2009). Introduction: Does the 2009 Urumchi violence mark a turning point? *Central Asian Survey*, 28(4), 347-360.
- Petersen, K. (2006). Usurping the Nation: Cyber-Leadership in the Uighur Nationalist Movement. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 26(1), 63-73.
- Reza, Z. (2019). CHINA'S 'POLITICAL RE-EDUCATION' CAMPS OF XINJIANG'S UYGHUR MUSLIMS. *Asian Affairs*, 1(4), 488-501.
- Sautman, B. (2012). Paved with Good Intentions: Proposals to Curb Minority Rights and Their Consequences for China. *Modern China*, 38(10), 10-39.
- Shichor, Y. (2003). Virtual Transnationalism: Uyghur Communities in Europe and the Quest for Eastern Turkestan Independence. In Allievi&Nielsen, *Muslim Networks and Transnational Communities in and across Europe*. Leiden, Boston: Brill.
- Shichor, Y. (2010). New Nationalism: The Digitalization of the Uyghur Diasporas. In P. J. Andoni Alonso, *The New Media Age: Identity, Politics and Community*. Reno, Las Vegas: University of Nevada Press.
- Subcommittees Hold Joint Briefing on China's Oppression of Uyghur Population*. (2020, Ağustos 18). Retrieved Ağustos 20, 2020, from US House Committee: <https://oversight.house.gov/news/press-releases/subcommittees-hold-joint-briefing-on-china-s-oppression-of-uyghur-population>
- Taşçı, M. A. (1985). *Esir Doğu Türkistan İçin: İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi.
- Turkel, N. (2020, Haziran 8). *Uyghur Human Rights*

- Policy Act China*. Retrieved Ağustos 23, 2020, from time.com: <https://time.com/5847184/uyghur-human-rights-policy-act-china/>
- Tursun, N., & Bovingdon, G. (2004). Contested Histories. In F. Starr, *Xinjiang: China's Muslim Borderland*. New York: M.E.Sharpe.
- Uluslararası Af Örgütü. (n.d.). *Çin Ülke Raporu 2019*. Retrieved Ağustos 12, 2020, from <https://www.amnesty.org/en/countries/asia-and-the-pacific/china/report-china/>
- Uluslararası Af Örgütü. (2017). *Çin Ülke Raporu*.
- UNPO. (2018, April 27). *2,000 March for Freedom of the Uyghurs in Large-Scale Demonstration Organised by UNPO and WUC*. Retrieved Ağustos 20, 2020, from Unrecognized Nations and People Organization: <https://unpo.org/article/20774>
- UNPO. (2018, Mayıs 18). *European Parliament Subcommittee on Human Rights Organised Exchange of Views on Human Rights Situation in China with a Special Focus on Xinjiang Uyghur Autonomous Region*. Retrieved Ağustos 20, 2020, from Underrepresented Nations and People Organization: <https://unpo.org/article/20803>
- Uygur İnsan Hakları Projesi Websitesi*. (2020, Ağustos 7). Retrieved from Uygur İnsan Hakları Projesi Websitesi: <http://uyghuramerican.org/uaa-and-uhrp-reports>
- Uygur Amerikan Derneği Websitesi*. (2020, Ağustos 7). Retrieved from http://uyghuramerican.org/about_uaa
- Wilkoszewski, T. (2010). Dönüşmekte Olan Siyasi Kimlikler: Türkiye'deki Doğu Türkistan-Uygur Diasporası. In B. P. Tomas Wilkoszewski, *Türkiye'ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar* (pp. 251-280). İstanbul: Kitap Yayınevi.